

Revolutioner, modernitetskriser og produktion af køns-subjektiviteter i Egypten¹

Nøgleord

Egypten; revolution; familie; køn; kønssubjektivitet; modernitetskrise

Abstract Det primære formål med denne artikel er at integrere diskussionen af køn og kønssubjektivitet i diskussionen af de mere overordnede revolutionsdynamikker, herunder de betingelser der har ført til revolutionerne, samt opfattelserne af de forskellige aktører og disses dagsordener for forandring. Et andet anliggende er at forstå måden, hvorpå revolutioner og de modernitetskriser, de er en reaktion på, har påvirket produktionen af kønssubjektiviteter.

Dette delprojekt under det samlede “Modern Muslim Subjectivities”-projekt finder sin teoretiske og empiriske inspiration fra udvalgte nye og detaljerede antropologiske studier af kvinder i de egyptiske og libanesiske pietistiske bevægelser. På kritisk vis diskuterer disse samtidens dominerende liberale definitioner af subjekt, samtidig med at de tilbyder komplekse analyser af forholdet mellem islam og modernitet og udvikler alternative teoretiske formuleringer af mellemøstlige subjektiviteter.²

Projektet har som ambition at videreudvikle den nuancerede ramme for arbejdet, som er inspireret af studierne af flertydige og fortløbende moderniteter, og føje indhold til diskussionen af den mellemøstlige region. I den forbindelse er det vigtigt at understrege såvel ligheder som forskelle, der adskiller disse moderniteter og deres subjektiviteter fra globale, sociale forestillinger.³

Mervat Hatem er professor ved Department of Political Science på Howard University, Washington D.C., USA. Hun har specialiseret sig i studier af køn og politik i Mellemøsten; herunder nationsopbygning, statsfeminisme, forholdet mellem det sekulære og islamisme, diskurser og politisk definerede kønsroller samt dagsordener i den mellemøstlige regions politiske økonomi med overvejende fokus på Egypten.

1. Denne korte afrapportering af foreløbige resultater af Hatems delprojekt har tidligere været udgivet i *Review of Middle East Studies* (2017, 50 (1): 48-54) og er efter aftale med forfatteren og redaktør Richard C. Martin oversat fra engelsk af Kirstine Sinclair.
2. Se Mahmood (2005), Deeb (2006), Jamal (2008); Hafez (2011) giver en nyere og vigtig tilføjelse til litteraturen og diskussionen.

Projektets teoretiske reference til komplekse sociale praksisser knyttet til private og intime relationer tilføjer endnu et lag til undersøgelsen af køn (roller, relationer og dagsordener) som del af sociale og politiske dynamikker i de egyptiske revolutioner i 1952 og 2011. Revolutionsteorier har en tilbøjelighed til at lægge vægt på interaktionen mellem specifikke internationale og nationale kontekster (politiske og økonomiske omstændigheder som mobiliserer forskellige sociale og politiske aktører, især statens styrke og dens støtte fra forskellige samfundsklasser) og aktører, som former resultaterne. De fleste teorier beskæftiger sig ikke med køn mere bredt defineret (sociale holdninger og roller som mænd og kvinder indtager inden for og især uden for familien) og ikke med de komplekse forhold relateret til kulturelt og socialt specifikke former for intimitet i relation til forandringsdiskurser, de dominerende sociale og politiske aktører og formuleringen af dagsordener. Når samfundsforskere endelig tildeler kønsspørgsmål opmærksomhed, er det som regel et led i forsøget på at evaluere en revolutions konsekvenser for kvinder som en særlig befolkningsgruppe, hvis status hyppigt anvendes som mål for succes eller fiasko.

Når dette delprojekt udfoldes i et kommende bogprojekt, vil et af formålene være at problematisere netop denne tilgang til køns- og revolutionsstudier gennem kontekstualisering af de islamiske moderniteters historie. Denne tilgang er inspireret af Dietrich Jungs teoretiske ramme for subjektivitetsprojektet, som beskrevet i hans bidrag til dette temanummer, og vil tilføje et eksplicit kønsperspektiv til samme projekt og studierne af moderne muslimske subjektiviteter. Et andet formål vil være at belyse den påvirkning modernitetskriser har haft på subjektivitetsdannelse og at se nøjere på, hvordan subjektivitetsdannelse har bidraget og fortsat bidrager til såvel årsager som aktører i udformningen af revolutioner.

Her vil jeg kort skitsere den del af projektet, der beskæftiger sig med de skiftende relationer, som mænd og kvinder har til arbejde, uddannelse og hinanden i familien gennem intime/private relationer. Inden for denne ramme tilbyder revolutioner vigtige nedslag og perspektiver i studiet af interaktioner mellem kollektive og individuelle subjektiviteter. Dette ses såvel i den måde, hvorpå kriserne udtrykkes, som i de former for *agency*, de producerer, når eksisterende grænser mellem kønsroller, relationer og interesser i opfattelser af, hvad der konstituerer det

3. En udfoldet og god forklaring af projektets teoretiske ramme og noget af det empiriske materiale, den er inspireret af og baseret på, findes i Jung, Petersen og Sparre (2014, kap. 1.3).

gode liv, afprøves eller udfordres.

Revolutionerne i 1952 og 2011 blev formet af og forsøgte at adressere to historisk specifikke kriser i den egyptiske modernitet. Revolutionen i 1952 var udtryk for en efterspørgsel på en synlig middelklasse og udfordrede en tiltagende miskrediteret borgerlig klasse og dennes dagsorden for politisk og økonomisk forandring. I kontrast hertil repræsenterede revolutionen i 2011 et defensivt svar fra den skrumpende middelklasse i håbet om at stoppe dennes aftagende økonomiske og politiske indflydelse i en tiltagende neoliberal og autoritær stat. Uanset om man beskæftiger sig med den antikoloniale og nationalistiske kontekst i 1950'erne og 1960'erne eller den postkoloniale, neoliberale kontekst formet af magtfulde internationale og regionale interesser og aktører frem mod 2011 (herunder IMF, *the International Monetary Fund*, USA, Israel og golfstaterne), er det slående, at periodernes kriser i forhold til kønsroller og kønsrelationer ikke alene er knyttet til de involverede politiske og økonomiske udfordringer, men også bidrager med spørgsmål, der er afgørende for forståelsen af de større, bagvedliggende modernitetskriser.

Da kvinderne i starten af 1950'erne fik lettere adgang til både uddannelse og arbejdsmarked, førte det til større grad af selv-sikkerhed, større forventninger men også frustrationer og dilemmaer. I takt med at et stigende antal kvinder fra arbejder- og middelklassen arbejdede uden for hjemmet, steg også deres deltagelse i protester og demonstrationer for uafhængighed og krav om ret til valgdeltagelse blev integreret i den mangfoldige sociale og politiske opposition. Veluddannede og udearbejdede kvinder forsøgte at genforhandle deres rolle i familien – særligt i forhold til deres forældre og fremtidige ægtemænd. Set i et større socialt perspektiv ønskede denne generation af unge kvinder på lige fod med mændene i samme generation at vælge deres ægtefælle selv, hvilket blev mødt med modstand fra forældregenerationen, der ikke ønskede at give afkald på kontrollen med så vigtig en livsbeslutning. I den kulturelle produktion fra denne periode – især i film, romaner og popmusik – ser man, hvor optaget samtiden var af kønsroller under forandring, spørgsmål om privatliv og beslutninger relateret til følelser. Dette kan ses som led i moderniseringen af samfundet og forsøg på at forene eller forlige gammelt med nyt.

I skarp kontrast hertil udviklede kønskrisen i 2011 sig som en del af den neoliberale markedslogik, der medførte og fortsat

medfører høje ledighedstal blandt unge mænd og kvinder med videregående uddannelse, hvilket igen resulterer i, at tidspunktet for indgåelse af ægteskab udskydes, indtil de fornødne økonomiske ressourcer er sikret. Privatisering uden beskyttelse fra hverken stat eller fagforening har betydet ringere vilkår på arbejdspladserne og lønnedgang for både mænd og kvinder. Det har også medført en øget grad af sexchikane og overgreb både på arbejdspladserne, privat og på gaden. Arbejdsløsheden blandt unge mænd har endvidere bidraget til ændrede familiestrukturer. Man har således set en dramatisk stigning i husholdninger baseret på kvindelige forsørgere (25-30% ifølge de nationale statistikker). Sidstnævnte har i høj grad udfordret det dominerende syn på mænd som garanter for kvinders forsørgelse og beskyttelse; et syn som til stadighed påberåbes som forklaring på mangel på kønsligestilling på arbejdsmarkedet og modstand mod ændringer i ægteskabs- og skilsmisellovgivningen. Denne lovgivning er vigtig, fordi den er nært knyttet til definitionen af egyptisk, islamisk modernitet.

Den her skitserede udvikling er knyttet til forandringer i forestillinger om social orden, som de fremgår af teorier om fortløbende moderniteter (for en uddybning se Jungs indledning til temanummeret). Den republikanske og autoritære stats opståen og konsolidering som moderne regeringsform repræsenterede en form for organisering af samfundet, som hentede politisk legitimitet fra en erklæret forpligtelse til modernisering af sociale forhold og institutioner, hvilket inkluderede køns- og familieforhold. Den republikanske forpligtelse til formel kønsligestilling eksisterede side om side med reel eksklusion af kvinder fra arbejdsmarkedet og en generel og voksende politisk og økonomisk ulighed i samfundet. Hvis man sammenligner de debatter om målsætninger, resultater og statens problemer i forhold til sociale perspektiver i økonomien, som man kan identificere med 1952-revolutionen, med kritikken af privatiseringen af markedet og økonomien kendetegnende for 2011-revolutionen, ser man klare og bestemte, bagvedliggende opfattelser af køn og klasse. Disse opfattelser fører ligeledes til klare og bestemte opfattelser af hvilken styreform (autoritær eller liberal) der bedst sikrer skabelsen af et moderne samfund på tilfredsstillende vis i forhold til dækning af basale behov og forventninger fra borgerne.

De forskellige politiske og økonomiske dagsordener fra 1952- og 2011-revolutionerne bidrog til forekomsten af køns-sub-

ektiviteter, som i højere grad tilgodeså interesserne hos middelklassens mænd og kvinder end arbejderklassens. Arbejderklassen er i hele perioden blevet betragtet som mindre moderne og mindre udviklet, hvormed den har fortjent sin ulighed eller ufordelagtige situation. I 2011-revolutionen blev adgang til uddannelse formuleret som afgørende for adgang til arbejdsmarkedet og jobs, men en forringelse af uddannelsessystemet (blandt andet i kraft af privatisering) betød, at unge mænd og kvinder blev yderligere udfordret i forhold til at indfri egne økonomiske og sociale ønsker.

For kvinder fra både arbejderklassen og middelklassen var moderskabet, børnepasning og prævention en del af et nationalt og kulturelt krav, som mænd var fritaget for. Dette resulterede i subjektiviteter opdelt efter køn og klasse i forhold til afhængighed af og separation fra staten og familien og havde store konsekvenser for samfundet og samfundets definition af køn og individ.

De her nævnte forandringer i de socioøkonomiske strukturer i Egyptens moderniteter og tilhørende kønssubjektiviteter i 1952- og 2011-revolutionerne reflekterede statens og samfundets optagethed af sammenblandingen af modernitet og islam som primære kulturelle betydningsbærere. Staten og de sociale projekter involveret i 1952- og 2011-revolutionerne var forskelligartede størrelser: Nogle var kun islamiske i minimal grad og forstod religion som underlagt moderniteten, andre var overvejende islamiske og refererede eksplicit til modernitet som noget, der var underordnet samfundets islamiske karakter. Disse processer handlede i ligeså høj grad – eller i endnu højere grad – om, hvordan staten og andre aktører ønskede at definere religionens rolle i samfundet eller ønskede at forstå og forhandle med fortalere for politisk islam. Processerne var således en del af den islamiske modernitet, med hvilken den moderne nationalstat identificerede sig kulturelt. Det er værd at bemærke, at de ikke var entydige, men ofte omstridte.

1950'ernes og 1960'ernes statscentrerede modernitet gik langt for at behage religion og kirkesamfund, og det udviklede sig først til en krise mellem stat og kirke efter den militære intervention i Yemen i 1963-64 og det efterfølgende nederlag i den arabisk-israelske krig i 1967. Disse begivenheder gav en mulighed for de islamiske udfordrere. I 1970'erne dannede præsident Anwar Sadat og det muslimske broderskab en alliance, der re-

sulterede i Sadats likvidering. Dette blev efterfulgt af et spændingsfyldt samarbejde mellem Hosni Mubarak og den islamske opposition, hvorved staten accepterede islamiseringen af samfundet i bytte for accepten af, at repræsentanter for politisk islam (især det muslimske broderskab) havde en begrænset rolle på den parlamentariske politiske arena. Denne udvikling resulterede i en meget specifik historisk kontekst og udviklingen af moderne muslimske subjektiviteter, som inkluderede nogle udviklet af muslimske kvinder aktive i pietistiske bevægelser. Nye studier af disse bevægelser har bidraget med en rig og varieret behandling, diskussion og efterfølgende forståelse af denne bevægelse. Saba Mahmood og Sherine Hafez har leveret komplekse studier af middelklassekvinder i Cairo engageret i samfundsrettede aktiviteter, herunder religiøs fortolkning og i frivilligt velgørenhedsarbejde i forbindelse med samfundsudvikling. Hvor Mahmood beskriver disse kønssubjektiviteter som udspringende fra konservativ, patriarkalsk islamisk etik, præsenterer Hafez en mere flertydig eller sammensat karakteristik af kvindernes muslimske etik og kønssubjektivitet, idet hun forstår denne som en kombination af islamiske og sekulære synspunkter. Hvad der imidlertid er fraværende i disse diskussioner, er måderne, hvorpå de tilpasser sig individualiserings-tendenser, som vi ser dem i den økonomiske og politiske privatisering, og når individet optræder som entreprenør i og uden for familien. Det er denne individualisering, der adskiller generationen af unge mænd og kvinder, der deltog og førte an i 2011-revolutionen fra de generationer, der gik forrest i 1952-revolutionen.

Et fokus på den stigende indflydelse fra politisk islam og opfattelsen af denne som en trussel for staten og statens moderniseringsprojekt, overskyggede interessen for religion og modernitet i Egypten og spørgsmål om, hvordan sammenhænge mellem disse udfordrede og komplicerede udviklingen af intime kønsrelationer. Den egyptiske lovgivning fra 1929, personstatusloven som regulerer affærer relateret til individ og familie, er forblevet stort set uforandret i hele perioden. Den har således siden 1929 leveret nationale og religiøse markører for fortolkninger af religiøse definitioner af rettigheder og pligter for mænd og kvinder, primært i forhold til ægteskab, forældreskab og arv. I et retssystem baseret på en borgerlig lovbog arvet fra Napoleons tid har personstatusloven, *qanun alahwal al-shakhsiya*, også

behandlet hvad man kunne karakterisere som individets affærer og affærer relateret til personlige livsforhold. Eksempelvis indeholder statens lovbog referencer til individet og det private/personlige, som svarer til de moderne lovbegreber, der anvendes globalt i diskussioner af kønsrelationer inden for familien. Hertil kommer, at den moderne sondring mellem det offentlige (moderne) og det private/personlige (islamske), som disse lovtekster udtrykker, udstak nye strukturelle parametre for de forskellige nationale moderniseringsprojekter, som stort set altid var enten ikke tilstrækkeligt islamske eller ikke tilstrækkeligt moderne. Således har den politiske arena været domineret af en indbygget konflikt udsprunget af heterogene juridiske og religiøse opfattelser, idet begreber, formodninger og brede nationale og kulturelle dagsordener har påvirket de politiske aktørers – både statslige og ikke-statslige (politiske partier og sociale bevægelser) – holdninger og strategier.

Det komparative studium af 1952- og 2011-revolutionerne har bidraget med en øget forståelse af de sidste 60 års udvikling af moderne muslimske kønssubjektiviteter og har tilføjet endnu et paradoks. Alt imens 1952-revolutionen i overvejende grad var stille i forhold til diskussioner af og forandringer i personstatusloven, så resulterede diskussionerne af grænserne mellem det sociale og det politiske, diskussionerne af uddannelse, offentlig beskæftigelse og andre formelle politiske rettigheder for mænd og kvinder i en ganske drastisk påvirkning af kønsroller og familierelationer.

Den kulturelle produktion i perioden var optaget af diskussionen af forandringen i relationer mellem mænd og kvinder i og uden for familien, og især den stigende accept af betydningen af heteroseksuel intimitet i definitionen af et lykkeligt og succesfuldt ægteskab. Spørgsmålet om kærlighed versus arrangeret ægteskab tilføjede nye dimensioner til ægteskabet som en institution, der understreger farerne ved at begrænse studier af den muslimske familie til enten personstatusloven og mænd og kvinders formelle rettigheder eller de sociale normer forbundet med religiøse traditioner. Personstatusloven spiller unægteligt en meget vigtig rolle i identifikationen af juridiske definitioner af mænds og kvinders rettigheder i forbindelse med ægteskab og skilsmisse, og betydningen af de juridiske implikationer øges i tilfælde af problemer. Men de fortæller os ganske lidt om de sociale, følelsesmæssige og seksuelle relationer mellem mænd

og kvinder inden for familien. Disse intime relationer har endnu ikke fået den opmærksomhed, de fortjener, og er fortsat utilstrækkeligt belyst i undersøgelser og diskussioner, der domineres af et fokus på lovgivningen.

De pietistiske bevægelser opståen har den senere tid medført diskussioner af religiøse traditioner (Koranen og de profetiske traditioner) som kilde til sociale normer, der påvirker forholdet mellem ægtemænd og hustruer og opnår voksende betydning i forhold til at forme deres kulturelle sensibiliteter i en socialt konservativ tid. Det var uklart, hvorledes islamiseringen af samfundet havde indflydelse på holdninger og tro relateret til moderne normer for heteroseksualitet, intimitet og kroppen blandt konservative mænd og kvinder i 1980'erne og 1990'erne, til trods for at 1952-revolutionen havde givet mulighed for at spørgsmålet kunne formuleres.

2011-revolutionen bidrog med en understregning af betydningen af dette emne gennem en udvidet diskussion af værdighed og et nyt fokus på individets kropslige rettigheder. Denne diskurs har rettet opmærksomhed mod daglige udfordringer i form af uværdig og degraderende opførsel såsom sexchikane oplevet af kvinder på arbejdspladser, på gaden, og inden for rammerne af hjemmet, og den rutinemæssige mangel på respekt og fysiske overgreb, mænd oplever som følge af en ny individuel subjektivitet håndhævet af en autoritær stat.

Den 3. juli 2013 så man tilbagekomsten af et nyt, nationalt sikkerhedsregime, som ikke har ydet et åbent, socialt og juridisk miljø for udviklingen af moderne muslimske kønssubjektiviteter, der imødekommer de ovenfor nævnte private og offentlige anliggender. Til trods for at en ny forfatning og nye love, der kriminaliserer statstortur og sexchikane, siden er blevet skrevet og vedtaget, så har de, der bærer det primære ansvar for acceptkulturen ikke undergået en forandring, og den historiske udvikling og statens rolle heri er forblevet ignoreret. Det er straks mere lovende at se på de offentlige diskurser, der bidrog til skabelsen af unge aktivister og ikke-statslige aktører i 2011-revolutionen, og som har fokuseret på den daglige kamp imod normaliseringen af de politiske og sociale praksisser, der indebærer overgreb på og manglende respekt for mænds og kvinders kroppe i politiets varetægt, på gader, på arbejdspladser og i familien.

Studiet af de islamiske moderniteters historier og deres diskurser sammenholdt med en nuanceret forståelse af de subjek-

tiviteter, som skabte og blev skabt af revolutionerne, er, hvad den nye teoretiske ramme – moderne muslimsk subjektivitetsformation – tilbyder analysen af aktører og agens i den politiske og sociale dynamik, som samfundsforandring er. Den tilbyder indsigt, der tager højde for såvel kontinuitet som forandring i karakteristikken af den langvarige, historiske udvikling af islamske moderniteter og sammenligningen af disse med globale forestillinger.

Abstract in English

A primary concern of this project is to integrate the discussion of gender and gender subjectivities in the discussion of the overall dynamics of revolutions including the conditions that led to them, the understanding of their different actors, and their agendas for change. Another focuses on understanding the way revolutions and the crises of modernity to which they responded influenced the production of gender subjectivities and contributed, in turn, to the development of working subjects who were also private actors shaped by technologies of the self that helped them deal with complex tensions and dilemmas.

Litteratur

- Deeb, Lara. 2006. *An Enchanted Modern, Gender and Public Piety in Shi'I Lebanon*. Princeton: Princeton University Press.
- Hafez, Sherine. 2011. *An Islam of Her Own: Reconsidering Islam and Secularism in Women's Islamic Movement*. New York: New York: University Press.
- Jamal, Amina. 2008. "Book Reviews of Politics of Piety, An Enchanted Modern, og Performing Islam." *Journal of Middle East Women's Studies* (JMEWS) 4 (3): 121–128.
- Jung, Dietrich, Marie Juul Petersen og Sara Lei Sparre. 2014. *The Politics of Modern Muslim Subjectivities, Islam, Youth and Social Activism in the Middle East*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Mahmood, Saba. 2005. *The Politics of Piety: the Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: Princeton University Press.